

ԳՐԱԽՈՍԱԿԱՆ

ԴԱՎԻԹ ԱՆՀԱՂԹ, ԵՐԿԵՐ, ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ,
ԱՌԱՋԱԲԱՆԸ ԵՎ ԾԱՆՈԹԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ՝
Ս. Ս. ԱՐԵՎՇԱՏՅԱՆԻ, «ՍՈՎԵՏԱԿԱՆ ԳՐՈՂ»
ՀՐԱՏԱՐԱԿԿՈՒԹՅՈՒՆ, ԵՐԵՎԱՆ, 1980, 328 էջ

Վերջերս Երևանում, ինչպես նաև Մոսկվայում հանդիսավորությամբ նշվեց հայ միջնադարյան ականավոր փիլիսոփա Դավիթ Անհաղթի ծննդյան 1500-ամյակը։ Որոշվեց նաև մեծ փիլիսոփայի հոբելյանը նշել Յունեսկո-ի գծով՝ արտասահմանում։

Այդ առթիվ Երևանում և Մոսկվայում լույս ընծայվեցին Դ. Անհաղթի երկերը գրաքարով ու ժամանակակից հայերեն և ռուսերեն թարգմանություններով, լույս տեսան մեծ մտածողի ստեղծագործությանը նվիրված արժեքավոր մենագրություններ, գրքույկներ, ամսագրային հոդվածներ և հիտախանդամատյեղի հրատարակություններ։ Դրանց մեջ հատկապես առանձնանում է գրախոսվող գիրքը, որով փաստորեն հիմք է դրվում հայ փիլիսոփայական մտքի կարևոր հուշարձանների աշխարհաբար թարգմանությանը, որը, հուսով ենք, կունենա իր շարունակությունը և շրջանառության մեջ կդրվեն, բացի Դավիթ Անհաղթից, նաև հայ փիլիսոփայական մտքի մյուս կարկառուն ներկայացուցիչների երկերը, և իրենց անհրաժեշտ նպաստը կրենեն արդի պատմափիլիսոփայական գիտության զարգացմանը։

Միջնադարի մեծ փիլիսոփայի սույն մի-հատորյակը գրաքարից թարգմանել և հրատարակության է պատրաստել փիլիսոփայական գիտությունների դոկտոր, Երեվանի Մետրոպ Մաշտոցի անվան մատենադարանի ավագ գիտաշխատող Սեն Արևշատյանը։

Սեն Արևշատյանը գիտական մեծ և շնորհակալ աշխատանք է կատարել Դավիթ Անհաղթի ժառանգության ուսումնասիրու-

թյան գործում և նույնիսկ կարող ենք ասել, որ Դավիթ Անհաղթին «Անհաղթ» դարձնողը հենց ինքն է։ Բացի այս մի հատորյակից, նա հրատարակել է նաև Անհաղթի գործերի համահավաք քննական բնագրերը՝ առանձին և ռուսերեն թարգմանությունների հետ միասին¹, ինչպես նաև մի փոքրիկ, բայց արժեքավոր գրքույկ՝ նվիրված մեծ մատենագրի կյանքի և ստեղծագործության պատմությանը, ժառանգության ժակատագրին, փիլիսոփայական հայացքների բնույթին ու համակարգին, գիտությունների դասակարգմանը և այլն²։

Դավիթ Անհաղթի երկերի աշխարհաբար սույն գիտական և բարեխիղճ թարգմանությամբ Սեն Արևշատյանը նոր ավանդ է մուծում հայագիտության և հայ փիլիսոփայության պատմության զարգացման գործում՝ ավելի նպաստելով Դավիթ Անհաղթի կյանքի ու գործունեության և, հատկապես, մատենագրական վաստակի հետ կապված

¹ Դավիթ Անհաղթ, Սահմանք իմաստասիրության, Երևան, 1960։

Դավիթ Անհաղթ, Մեկնություն ի «Վերլուծական» Արիստոտելի, Երևան, 1964։

Դավիթ Անհաղթ, Վերլուծություն «Ներածութեան» Պորփիրի, Երևան, 1976։

Давид Анахт. Сочинения: составление, перевод с древнеармянского, вступительная статья и примечания С. С. Арешатяна. М., 1973.

Դավիթ Անհաղթ, Երկասիրութիւնք փիլիսոփայականք, Երևան, 1980, և այլն։

² Արևշատյան Սեն, Դավիթ Անհաղթը հին Հայաստանի ականավոր փիլիսոփա, Երևան, 1980։

քաղաքային փհնելի և դեռևս մշտնապատ հարցերի պարզաբանմանը:

Աշխատությունը բաղկացած է հետևյալ մասերից. «Առաջաբան» (էջ 3—32), «Փիլիսոփայության սահմանումները» (33—126), «Պոլիտիկայի «Ներածություն» վերլուծությունը» (127—248), «Արիստոտելի «Անալիտիկայի» մեկնությունը» (249—300), «Ծանոթագրություններ» (301—325) և «Անձնանունների ցանկ» (326—327):

Ցավոք արտի միհատորյակի մեջ չի մտել Դավիթ Անհաղթի չորրորդ կարևոր երկը՝ «Մեկնություն «Ստորագրության» Արիստոտելի», քանի որ այս երկը մեզ է հասել թերի փհնակում: Այս գործը երկար ժամանակ վերագրվում էր Ալեքսանդրյան դպրոցի մեկ այլ ներկայացուցչի՝ Էլիաս իմաստասերի գրչին, որի անվամբ էլ հրատարակվել է Հակոբ Մանանդյանի կողմից, Պետերբուրգում³: Բայց ժամանակին Սեն Արևշատյանը կարողացել է հերքել այդ սխալ կարծիքը և ապացուցել, որ այդ գործը կազմում է Դավիթ Անհաղթի ժառանգության անբաժանելի մասը⁴:

Գրախոսվող աշխատությունը մեծ արժեք է ներկայացնում հատկապես այն տեսակետից, որ հանդիսանում է առաջին աշխարհաբար թարգմանությունը՝ կատարված Դավիթ Անհաղթի երկերի քննական բնագրի հիման վրա: Թարգմանությունը կատարված է ընտիր հայերենով, աշխույժ և գեղեցիկ ոճով:

Երևում է, որ հեղինակը երկար և բարեխիղճ, նույնիսկ՝ չափազանց բարդ ու տրքնաջան աշխատանք է կատարել, քանի որ Դավիթ Անհաղթի լեզուն չափազանց խորթին է և իր լեզվաոճական ու շարահյուսական առանձնահատկություններով տարբերվում է դասական գրաբարից (ինչպես հունաբան հայերենի բոլոր մյուս գրվածքները) և ուսումնասիրողից պահանջում է կրկնակի ջանք այդ երկերի բովանդակությունը լավ հասկանալու, առավել ևս՝ ճշգրիտ թարգմանելու համար:

Դժվարությունները մեծ են եղել հատկապես Դավիթ Անհաղթի «Փիլիսոփայության սահմանումները» երկի թարգմանության ժամանակ, քանի որ այս գործը հանդիսա-

նում է ոչ միայն մեծ փիլիսոփայի ամբողջ հայացքների, այլև Հին Աշխարհի ուսմունքների և տրամաբանական մտքի խտացումը, և այստեղ առկա են հարյուրավոր տերմիններ, ժամանակին հատուկ հասկացություններ և հատկապես, որ ամենակարևորն է, փիլիսոփայական սահմանումների ձևակերպումներ, որոնք թարգմանչից մեծ ճշգրտություն են պահանջում⁵:

Այնուամենայնիվ, չնայած այս բոլորի առկայությանը, հեղինակին հաջողվել է հաղթահարել բոլոր դժվարությունները: Նա աշխատել է հնարավորին չափ հարազատ մնալ բնագրին, որը մեծապես չափով մեծացրել է թարգմանության արժեքը, բայց նաև կարողացել է ամեն կերպ, ինչպես ինքն է պատմ, «աշխարհաբարացնել» այն և խուսափել է «թարգմանչի գործը հեշտացնող, բայց ընդերցողին ոչինչ չտվող, բովանդակությունը փակ պահող շարահյուսական փոխադրում-շրջումներից»⁶: Ընշտ է, երբեմն թարգմանիչը բառացի թարգմանությունից անցնում է ազատ թարգմանության՝ փոխելով առանձին շարկապների կամ մակբայների իմաստը, սակայն պայմանով, որ չխաթարվի գրվածքի բովանդակությունը: Այսպես, օրինակ, Դավիթ Անհաղթը, խոսելով, որ փիլիսոփայության նպատակն է ըստ մարդկային հնարավորության նմանվել Աստծուն, ավելացնում է. «Վասն որոյ ասեն ոմանք...»⁷: Բառացի պետք և թարգմանել «Որի մասին ոմանք ասում են...» ձևով: Բայց թարգմանիչը թարգմանել է այսպես. «Այդ առթիվ ոմանք ասում են...»⁸ (ընդգծումները մերն է—Վ. Բ.): Տեսնում ենք, որ իմաստը բոլորովին չի փոխվել, և դեռ ավելին, երկրորդ ձևով ավելի է շեշտվում փիլիսոփայի գլխավոր միտքը, այն է՝ «Աստծուն նմանվելը»⁹:

Կարևոր են գրքի վերջի պատմա-բանասիրական ծանոթագրությունները (301—325), որոնցում ուշադրություն է հատկացված բնագրական առնչակցության հարցերին, համառոտ կերպով տրվում է Դավիթ Անհաղթի գործերի մեջ հիշված անտիկ փիլիսոփաների կյանքն ու գործունեությունը, պարզաբանվում է, թե տվյալ միտքը արտահայտելիս հայ իմաստասերը ո՞ր դրույրոցին է հակվել և այլն:

Առավել արժեքավոր է գրքի առաջաբա-

³ Մեկնություն Ստորագրության Արիստոտելի, ընծայելով Էլիասի իմաստասիրի, Ս. Պետերբուրգ, 1911:

⁴ Տե՛ս Արևշատյան Ա., Դավիթ Անհաղթի ժառանգությունը մոր լուսարանմամբ, «Հանրեր մատենադարանի», հ. 9, Երևան, 1969: Տե՛ս նաև Արևշատյան Ս. Ս., Формирование философской науки в древней Армении (V—VI вв.), Ереван, 1973, стр. 275—285:

⁵ Դավիթ Անհաղթ, Երկեր, Երևան, 1980, էջ 31:

⁶ Նույնը:

⁷ Դավիթ Անհաղթ, Երկախորթիմք փիլիսոփայական, համահավաք քննական բնագրերը և առաջաբանը Ս. Ս. Արևշատյանի, Երևան, 1980, Ժ, 66:

⁸ Դավիթ Անհաղթ, Երկեր, Երևան, 1980, Ժ, 80:

⁹ Նույնը:

նը (3—32): Հենց սկզբում հեղինակը կատարում է հետևյալ ճշգրիտ եզրահանգումը.

«5—6-րդ դարերի ակաճավոր փիլիսոփա Դավիթ Անհաղթը պատկանում է հին հայ գիտնականների համաստեղությանը, որոնց հոգևոր սխրանքը շարունակվում է գոյատևել դարերի մեջ: Նրանց անմահությունը անմահությունն է մի ժողովրդի, որը փոթորիկների և պատմության ողբերգական շրջադարձերի պայմաններում պահել-պահպանել է իր ազգային նկարագիրը, իր լեզուն և հոգևոր հարուստ ժառանգությունը, ստեղծված բազում սերունդների անձնուրաց աշխատանքով»¹⁰:

Հեղինակը ճշմարտացիորեն Դավիթ Անհաղթի ժառանգությունը կապում է 5-րդ դարի գաղափարական պայքարի և հայրաքանական գրականության հետ¹¹, որովհետև այդ ուղղությանը հարող մտածողների նպատակն էր փիլիսոփայորեն հիմնավորել և արդարացնել քրիստոնեությունը, որն արդեն Դ դարի սկզբին դարձել էր պետական կրոն և գաղափարական կարևոր գեմը էր մեկ կողմից պարսկական և հետագայում՝ արաբական, մյուս կողմից էլ, հատկապես Քաղկեդոնի ժողովից հետո, բյուզանդական գաղթիչների դեմ հայ ժողովրդի մղած կենսա-մահու պայքարում:

Թարգմանվում են անվանի քրիստոնյա գրողներ և մտածողներ Արիստոտել Աթենացու, Իրենեոսի (Երանոսի), Եվսեբիոս Կեսարացու, Բարսեղ Կեսարացու, Գրիգոր Նազիազանցու, Հովհան Ոսկեբերանի և այլոց երկերը, ինչպես նաև անտիկ փիլիսոփաների գործերը (հատկապես հունաբան դպրոցի կողմից), որոնք իրենց ազդեցությունն են թողել 5—6-րդ դարերի հայ փիլիսոփայական և կրոնա-դավանաբանական գրականությունների վրա:

Առաջաբանում համառոտ կերպով խոսվում է մեծ փիլիսոփայի կենսագրության մասին¹²: Դժբախտաբար մինչև այժմ որոշակի կերպով լուծված չէ Դավիթ Անհաղթի անձնավորության հարցը: Բանն այն է, որ 5—7-րդ դարերում երկրի մտավոր կյանքում գործել են բազմաթիվ Դավիթներ (Դավիթ Անհաղթ, Դավիթ Քերական, Դավիթ Բագրևանդի, Դավիթ Տարոնացի, Դավիթ Իպատ, Դավիթ Հարթացի և Դավիթ Քերթոյ)¹³: Դրանց մասին մեզ հասել

են կցկտուր տեղեկություններ, և առայժմ հնարավոր չէ որևէ վերջնական եզրակացության հանգել: Միայն պատմա-բանասիրական հետազոտություններով գիտնականները մոտավորապես որոշում են Դավիթ Անհաղթի ապրած ժամանակը: Ըստ Ս. Արևշատյանի Դավիթ Անհաղթը ծնվել է Ե դարի 70-ական թվականներին, Տարոնի Ներգին գյուղում և մահացել է Զ դարի 50—60-ական թվականներին: Ուսումն առացել և երկար ժամանակ ապրել ու գործել է Ալեքսանդրիայում, Կ. Պոլսում և Աթենքում, որտեղ էլ ստացել է «Անհաղթ» պատվավոր կոչումը: Առաջացած տարիքում վերադարձել է Հայաստան, այստեղ հիմնել է դպրոց, հունարենից հայերենի է թարգմանել իր գործերը և այլն¹⁴:

Այնուհետև հանգամանալից ձևով ներկայացվում են Դավիթ Անհաղթի փիլիսոփայական հայացքների բնույթն ու համակարգը, տրամաբանական, իմացաբանական և բարոյագիտական ուսմունքները¹⁵:

Առաջաբանում նշվում է, որ Դավիթ Անհաղթի փիլիսոփայությունը ոչ միայն հրեական դեր է խաղացել հետագա դարերի հայ փիլիսոփայության և այլ գիտությունների զարգացման գործում (Անանիա Շիրակացի, Հովհ. սրկ. Իմաստասեր, Վահրամ Ռաբունի, Հովհան Որոտնեցի, Գր. Տաթևացի, լուսավորության դարաշրջան և այլն), այլև տարածվել է այլ ժողովուրդների՝ հույների, պարսիկների, արաբների ու մուսուլմանների մեջ և, այդ խողովակով նաև, ազդեցություն է գործել մուսուլման միջնադարյան Եվրոպայի փիլիսոփայական մտքի վրա¹⁶:

Ըստ Ս. Արևշատյանի, մուսուլմանացի Հովհաննես Դամասկացին (մոտ. 675—750), որը վաղ միջնադարի ամենամեծ փիլիսոփաներից ու աստվածաբաններից մեկն էր, իր «Գիտելիքի աղբյուրը» գլխավոր աշխատության բաղկացուցիչ մասը կազմող «Դիալեկտիկայում» Դավթի «Փիլիսոփայության սահմանումներից» ամբողջությամբ փոխ է առել բոլոր 6 սահմանումները՝ մուսուլմանաբանության և մուսուլմանականության մեկնաբանության, ինչպես նաև փիլիսոփայությունը տեսականի և գործնական բաժանելու դրույթը և այդ երկու բաժանների մեջ մղտնող գիտությունների դասակարգումը և բնութագրումը¹⁷:

Այսպիսով, Դավիթ Անհաղթի երկերի աշխարհաբար սույն միատարրակը, որակյալ թարգմանությամբ, հմուտ ծանոթագրու-

¹⁰ Նույնը, էջ 8:

¹¹ Նույնը, էջ 4:

¹² Նույնը, էջ 5—7:

¹³ Տե՛ս Վ. Կ. Չալոյան, Դավիթ Անհաղթ, Պատմա-բանասիրական հանդես, հ. 1, Երևան, էջ 52—53:

¹⁴ Դավիթ Անհաղթ, Երկեր, էջ 5—6:

¹⁵ Նույնը, էջ 10—25:

¹⁶ Նույնը, էջ 25—28:

¹⁷ Նույնը, էջ 28—29:

թյուններով և արժեքավոր առաջաբանով, հիրավի մի գիտական և լուրջ հրատարակություն է:

Բայց պետք է ասել, որ դեռևս ամբողջությամբ ճշտված չէ Դավիթ Անհաղթի ողջ ժառանգությունը: Մեծ մտածողի գրչին պատկանող շատ գործեր դեռևս քողարկված են թանձր մշուշի ներքո: Նույնիսկ նրա գլխավոր գործը՝ «Իմաստության ասման ասմունքները», մեզ է հասել ոչ ամբողջական վիճակում¹⁸:

Այստեղ պետք է նկատի ունենալ հատկապես այն հանգամանքը, որ Դավիթ Անհաղթը Հայ Եկեղեցու հարազատ զավակն է, նրա մեծագույն վարդապետներից մեկը՝ սերած և անված Սահակ-Մարտպան հոգեվոր սնունդից:

Մեր Եկեղեցին Դավիթ Անհաղթի հիշատակը կատարում է Հայ Եկեղեցու մեծավաստակ վարդապետների, այդ թվում՝ Ս. Մարտպի, Եղիշեի, Մովսես Քերթողի, Գրիգոր Նարեկացու և Ներսես Շնորհալու (Կլայեցու) հետ միասին, Թարգմանաց տոմարի¹⁹ որպես Հայ Եկեղեցու թարգմանիչ վարդապետի: Հետևաբար նա, ըստ վարքագրության, գրել է նաև կրոնա-դավանաբանական և աստվածաբանական բազմաթիվ գործեր, որովհետև չէր կարող անտարբեր մնալ աստվածաբանական և եկեղեցա-քաղաքական այն վեճերին, որոնք Քաղկեդոնի ժողովից հետո տրոհեցին ողջ քրիստոնեական աշխարհը²⁰:

¹⁸ Տե՛ս Ս. Ե. Քոլանջյան, Դավիթ Անհաղթի «Սահմանք իմաստասիրության» երկի ուսմանը ներդրող հրատարակության հայագիտական արժեքը, Դավիթ Անհաղթ, հոդվածների ժողովածու, Երևան, 1980, էջ 238—263:

¹⁹ Օրացոյց, 1981, Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածին, էջ 121:

²⁰ Ս. Արևշատյան, Դավիթ Անհաղթը և հին Հայաստանի փիլիսոփայական միտքը, Պատմա-բանասիրական հանդես, հ. 1, էջ 24—27:

Ս. Արևշատյանը գտնում է, որ Դավիթ Անհաղթին են պատկանում Դիոնիսիոս Արիսպագացու անվամբ սրբագործված չորս աշխատությունները²¹: Դրանք են «Ցաղագս երկնային քահանայապետության», «Ցաղագս եկեղեցական քահանայապետության», «Ցաղագս Աստուածայնոց անուամբ», «Ցաղագս խորհրդականի աստուածաբանության» փիլիսոփայական-աստվածաբանական տրակտատները:

Բացի դրանցից, ըստ ավանդության, Դավթին են վերագրվում նաև ևս երեք կրոնաշունչ աշխատություններ՝ «Ներքողեան ի սուրբ խաչն Աստուածընկալ», «Առածք հինգ», «Վասն բաժանման» գործերը²²:

Իսկ վերջերս Պ. Պողոսյանը իր ընդարձակ հոդվածով փորձել է ապացուցել, որ հայ միջնադարյան մի շատ կարևոր, բայց անուշադրության մատնված ձեռագիր՝ «Եօթնագրեանք»-ը, նույնպես պատկանում է Դավիթ Անհաղթի գրչին²³:

Հույս հայտնենք, որ ապագայում նոր ուսումնասիրությունների լույսի տակ կճշտվի Դավիթ Անհաղթի ողջ ժառանգությունը և սեղանի վրա կդրվի մեծ մտածողի, Հայ Եկեղեցու եռամեծ վարդապետի երկերի ամբողջական հրատարակությունը:

ՎԱՐԴԱՆ ՍՐԿ. ԲԱՂԴԱՍԱՐՅԱՆ

Հոգևոր ճեմարանի Բ լսարանի ուսանող

²¹ Նույնը:

²² «Մատենագրություն նախնեաց. Կորիւն, Մամբրե, Դավիթ», Վենետիկ, 1833, էջ 103—119, 217—222, 223—224:

²³ Պ. Մ. Պողոսյան, «Եօթնագրեանք»-ի ատեղծվածը և Դավիթ Անհաղթը, Դավիթ Անհաղթ, հոդվածների ժողովածու, 1980, էջ 143—211:

